

EGYSÉGES-E A BALTIKUM?

*Önnek szembe kell néznie a valósággal, és meg kell értenie,
hogy a jövőben a kis nemzeteknek el kell tűnniük.*¹
MOLOTOV

*A kisebb népeknek már csak azért is szélesebb a
látóhatáruk, mivel a nagyobbak létezését nem tudják elfelejteni.*²

UKU MASING

■ Távolról nézve minden földrajzi táj többé-kevésbé egységes képet mutat. Valamennyien hajlunk rá, hogy egész régiókat homogén tömbként képzeljünk el a térképen. A politikai gondolkodás is a tömbösítést erősíti, a történetírás gyakran és szívesen beszél Balkánról, Közép-Európáról vagy Fennoskandiviáról, összemosva a nemzeti határokat. Ugyanígy legtöbbször egyetlen tömbnek képzelik a Baltikumot, mely Lengyelország és Ukrajna északi határaitól a Keleti-tenger partján Szentpétervárig és a Finn-öböl nyújtózkodik.

Pedig ha valaki végigutazza ezt a nem túl hosszú, észak–déli irányban mindössze nyolcszáz kilométeres utat, hamar érzékeli az egyes országokat egymástól jól elkülönítő stílusjegyeket. Eleinte Lengyelországból Litvániába lépve észre sem veszi, hogy másik ország területére érkezett: a litván városok éppoly tarkák és éppoly hangosak, akár a lengyelek, templomépítészetükben is ugyanolyan markánsan meghatározó a barokk. Vilnában vagy Kaunasban járva kevés fantáziával az utazó akár Krakkóba vagy Lublinba is képzelhetné magát. És nemcsak azért, mert a dél-litván táj éppolyan lapos, mint Északkelet-Lengyelország, s mert ugyanolyan szántók és legelők váltják egymást, hanem elsősorban a *genius loci*, a hely szelleme, a kultúra hasonlósága miatt. Igaz, vannak Litvániának „németesebb” régiói is, amilyen Klaipeda, a valamikori Memel-vidék, de hát ilyenekkel Lengyelország is büszkélkedhet. Dancka, a Hanza-kori Danzig pontosan olyan, amilyen Klaipeda-Memel, már ami a legutóbbi világegés után belőlük megmaradt.

A litván falvakon keresztülsuhanva otthonos érzetet kelt a sok gólyafészek, és egészen Livóniáig elkísér a közép-európaiság hamisítatlan szelleme. Nem kell feltétlenül Mickiewiczre, Donelaitisra vagy Miłoszra gondolnunk ahhoz, hogy emlékezetünkbe idézzük a litván és a lengyel történelmi és szellemi múlt összefonódását, elég, ha ránézünk egy omladozó barokk kastélyra, egy gerendaházra vagy egy országúti Krisztusra, s máris érzékeljük, hogy még nem léptünk ki Közép-Európa, vagy ha úgy tetszik, a lengyel kultúrkör északkeleti kapuján. Az emberekben ugyanaz a lobbanékonyság, ugyanaz a hajlam a civódásra, ugyanaz az életforma, természetesen a lengyelországinál is szegényebb kiadásban. A nevek is könnyen rokoníthatók: a Palangát egykor nagyvilági fürdőhellyé fejlesztő Tyszkiewicz például Tyskievičiuszá litvánosodtak a határ északi oldalán.

A *Via Balticán* északnak autózva Kurland (Kurónia) és Livland (Livónia) középső vidéke hasonló képet mutat. Csak a hatalmas alföld nyugati és keleti pereme megy át enyhe dombságba, és csak lassan válik lengyel jellegűből észak-németté. A lett-litván határtól nem messze, de már lett oldalon lévő Rundale kastély akár Közép-Európában is lehetne. Ez a „kis Schönbrunn” olyan hirtelen-váratlanul bukkan föl a jellegtelen kurlandi síkságon, hogy először csalóka délibábnak gondolná az ember. A Rastelli tervezte nagyszerű barokk épület egyébként jól pél-

dázza Kurland történetét. Első tulajdonosa, Ernst Johann Biron Anna Ivanovna cárné kegyenceként jutott a birtokába, ám később kegyvesztett lett, és a cár száműzte Szibériába. II. Katalin már saját kegyencét, Szubov gróftól tüntette ki a jeles ajándékkal, mely később a Szuvalov grófok tulajdonába ment át. Az első világháború alatt Rundale német katonai kórház, később a lett köztársasági elnökök nyári rezidenciája volt. A szovjet megszállást követően volt laktanya, iskola, raktár. Szörnyű állapotából az új lett állam szabadította ki; ma múzeum, turisztikai látványosság és reprezentációs célokat szolgáló kastély.

Lettország amúgy a tágas udvarházak és nagyhercegi paloták földje, melyet csak színeznék a német lovagrend és a kardtestvérek pusztuló várai és gótikus templomai.

Valójában a német kultúra, a balti német város és várépítés a legfőbb összekötő kapocs a Baltikum régiói között. Úgy is mondhatnánk: a múlt üzenete. Hosszú évszázadokon át a németiség volt az, amely meghatározta a Balti-tenger keleti partvidékének arculatát. Német volt a városi polgárság, német a nemesség, német az uralkodó réteg s persze lehetőségei jóvoltából német az értelmiség is. Íróik, iskolamestereik gátként is, kovászként is működtek, hol segítettek, hol akadályozták a balti népek nemzeti törekvéseit. Kétségtelen tény, hogy a 19. század nagy nemzeti megújulásának élén zömmel német vagy német származású entellektüellek álltak. Az is tény, hogy a Baltikum német jellegéből fakadó jogi, nyelvi és kulturális különállása (ha úgy tetszik: előjogai) nélkül a régió valószínűleg nagyon gyorsan beolvadt volna az Orosz Birodalomba. A balti német kultúra egyik nagy alakja például az a Herder, aki rigai iskolamesterként fedezte föl a hallatlanul gazdag lett és észt népköltészetet, s akinek híres népköltési gyűjteménye, a *Stimmen der Völker in Lieder* Goethe költészetén is nyomot hagyott. De nemcsak Herder befolyásolta a balti öntudatot, hanem a Rigában és Tartuban működő német írók és tudósok egész sora, Hermann von Kayserlingtól Karl Ernst von Baeren és Reinhold Lenzen át egészen Wilhelm Ostwaldig. A német mellett egy időben nem volt elhanyagolható a lengyel hatás sem, hisz nem szabad megfeledkeznünk Báthory István baltikumi szerepéről, aki, amellet, hogy erdélyi fejedelemeként, lengyel királyként és litván nagyfejedelemeként uralkodott, hadjáratai során Rigát is bevette, sőt eljutott egészen a mai észt–lett határig.

Lettország már átmenet: híd Közép-Európából a karcosabb, puritánabb, keményebb Észak-Európába. Tengerparti városai mindenütt a svéd és a német múlttól beszélnek. Beljebb, a szárazföld belsejében a hegyes tornyú, robusztus városi templomok és a nagy testű székesegyházak fehérre meszelt falusi erődtemplomokkal keverednek. A katolikus és a protestáns Európa határmezsgyéjén vagyunk, de már erősebb a lutheránus szellem: a lettek többsége evangélikus. A katolicizmus inkább a Litvániával érintkező déli-délkeleti megyékben, főként az ősi lett Latgale tartományban általános. Vallási központja, Aglona jól ismert zarándokhely. Ezzel a katolikus világ el is éri legvégső északi határát: Lettország északi területei és Észtország már egységesen lutheránusok.

A történelmi Baltikumot – ha lehet egyáltalán ilyenről beszélni – a hatalmi torzalkodások és az állandó háborúk tagolták tartományokra, püspökségekre és hercegségekre. Livónia például a mai lett–litván határtól nyúlt föl egészen a modern Észtország középvonaláig. Livónia a történelem során további három tartománnyal osztozott a Baltikum területén: északon Észtország, középen Kurland, délen pedig Litvánia, illetve a litván–lengyel unió. A három balti ország mai határait 1917–1920 között rajzolták meg a nagyhatalmak, illetve maguk az érdekeltek – utóbbiak szerencséjére alapvetően az etnikai határok mentén. Litvánia már korábban is rendelkezett államisággal, sőt volt idő, amikor Európa egyik nagyhatalmaként egészen a Fekete-tengerig terjeszkedett. Észtország és Lettország csupán az első világháborút (és az orosz bolsevikok ellen vívott szabadságharcot) követően került

be a független országok családjába. A térségben az itt élő népek között már csak emiatt is jelentősek a gondolkodásbeli és a kulturális különbségek.

Egységes-e tehát a Baltikum?

Ha röviden és tömören akarunk válaszolni, akkor a válasz egyértelműen nemleges. A balti országokat ugyanis nem a régmúlt, hanem a közelmúlt szorította egymás közelébe. Az előbb Oroszországtól, később a Szovjetuniótól való félelem, a szovjet, illetve a német megszállás időszaka, a közös szenvedések, később pedig a szovjet múlttól való menekülés közös gondoljai és feladatai. Az egységes cselekvés irányába tolta őket a külvilág is: Európa, mint tudjuk, szeret tömbökben gondolkodni.

Harmonizációs törekvések persze korábban is jelentkeztek már, még hozzá mindjárt a három kis ország függetlenné válásának kezdetén. Az észt Jaan Tõnisson már 1917 kora őszen puhatólózott Stockholmban, hogyan fogadná Svédország az esetleges balti unió tervét. Látna a svéd kormány közönyét, javaslatát utóbb az észt nemzetgyűlésben is beterjesztette. Tõnisson még finn–észt–lett–litván–lengyel államszövetségben gondolkodott, egy harmincmillió unióban, amelyről feltételezte, hogy komoly eséllyel ellensúlyozhatja az orosz és a német hegemonisztikus törekvéseket. Kezdetben sokan támogatták: Janis Rainis, lett költő és kulturális miniszter például régi álmának megvalósulását látta benne, Rudolf Holsti, finn külügyminiszter pedig olyan alternatívát, mely Finnország számára elérhető közelségbe hozza egy déli-délkeleti irányú külpolitikai nyitás lehetőségeit.

Tõnisson elképzelése mégsem valósult meg, a tervezett nagy balti államszövetség hamvába holt, mielőtt még megszülethetett volna. A körülmények, az első világháború utáni nagyhatalmi konstelláció nem kedvezett a tervnek. Sem a németek, sem az oroszok nem támogatták, a franciák is csak ímmel-ámmal, és csupán azért, hogy erősítsék a lengyel hegemoniát, és szűkítsék a *cordon sanitaire*-t Szovjet-Oroszország körül. Lengyelország vezető szerepének veszélyességét az érintettek is hamar fölismerték, és attól kezdve már csak finn–balti, majd – mint Konstantin Päts észt elnök – finn–észt államszövetségben gondolkodtak. Végül a finnek „kiszálltak”, és ezzel a korábbi becsvágyó terv leszűkült az észtek és a lettek még 1922-ben írásba foglalt együttműködésére. A szerződés, mely azon kívül, hogy rendezte a határkérdést, és szentesítette Valga (lettül Valka) város kettéosztását, kölcsönös segítségnyújtási megállapodást jelentett a két ország között. Ezt 1934-ben újabb szerződés követte, mely rendszeres külügyminiszteri találkozókat, egy közös információs iroda megnyitását és a *Baltic Review* című folyóirat kiadását írta elő. Vámunió, kulturális közeledés azonban nem jött létre, és a rövid kezdeti lelkesedés után a kapcsolattartás meglehetősen formálissá vált. A kapcsolatokat megterhelte a lív kérdés is: a lett tengerparton élő, a szó szoros értelmében maroknyi finnugor nép kisebbségi jogait a lett kormány erőteljesen korlátozta, bár a líveknek 1939-ben, közvetlenül a második világháború kitörése előtt még sikerült magyar, finn és észt anyagi segítséggel létrehozniuk kulturális központjukat.

Ez tehát a régmúlt. De mi a helyzet ma, ötven év szovjet megszállás és újabb huszonöt év függetlenség után? Egységes-e a Baltikum?

A kérdésre megint határozott nemmel kell felelnünk. Nem egységes, sem kulturálisan, sem politikailag, legkevésbé pedig gazdaságilag. Jóllehet a baltiak együttműködésének ismét megteremtődtek a formai keretei, a kapcsolattartás elsősorban a kétoldalú elnöki, miniszterelnöki és külügyminiszteri találkozókra korlátozódik, és rendszeresen találkoznak egymással a három törvényhozás képviselői.

A szorosabb kapcsolatok hiányának oka ma is a három ország egymástól eltérő kultúrájában, kisebbségi problémáiban és a három gazdaság különböző fejlettségi fokában keresendő.

Észtország lutheránus ország, jelentős szláv (túlnyomórészt orosz) lakossággal. A szovjet időszak tervszerű betelepítéseinek és spontán betelepítéseinek követ-

keztében 1990-re az észtek aránya saját országukban a korábbi 90 százalékról 62 százalékra esett vissza. A nem észt lakosság pravoszláv vagy felekezetenküli, zömmel gyökértelen *homo sovieticus*, mely véletlenszerűen sodródott Észtországba, és amelynek idősebb tagjai máig sem érznek közösséget annak nyelvével és kultúrájával. E tekintetben Lettország helyzete még ennél is rosszabb, ott a lettek aránya a nyolcvanas évek végére 53 százalékra csökkent, s az oroszok nemcsak Rigában, de szinte valamennyi nagyobb városban többségbe kerültek. A lettek felekezetiileg is megosztottak: 55 százalékuk lutheránus, 25 százalékuk katolikus, a nem lettek között pedig erős az ortodox egyház hatása. Litvánia ezzel szemben egységesen katolikus ország, és a nemzetiségi összetétel is itt a legkedvezőbb: a megszállás alatt litvánok aránya mindössze egy százalékot apadt, 81-ről 80 százalékra. A maradékon a betelepült oroszok és az őshonos lengyelek osztoznak. A függetlenség elmúlt 25 esztendeje alatt, részben a kivándorlás, részben az asszimiláció következtében az arányok némileg javultak az államalkotó népek javára, és a fiatal generációk körében ugrásszerűen megnövekedett az államnyelv ismerete és a többségi kultúra elfogadása.

A Baltikum törekvéseinek összehangolásában igen nagy a Nyugat, elsősorban Észak-Európa lehetősége és súlya. Észtország ma leginkább „észak-európainak” vallja magát, Litvánia ugyanakkor Kelet-Közép-Európához, a lengyel kultúrkörhöz tartozik. Lettország két világ között billeg, hagyományai főként északnémet és svéd hatást mutatnak, azaz inkább északi, mint közép-európai. Gustav Suitsnak, a neves észt költőnek az előző századfordulón megfogalmazott szavait („Maradjunk észtek, de váljunk európaivá!”) nem csupán egy szűk irodalmi csoport, hanem az egész térség értelmisége megszívlelte. „A balti országoknak belülről kell a magukévé tenniük Európát, vagy újból ki kell alakítaniuk Skandinávia-orientáltóságukat, vagyis azt, amit hatvan évvel ezelőtt Baltoskandinávia-orientáció néven több kiváló elménk képviselt”, fejlesztette tovább Suits gondolatát kilenc évtizeddel később Jaan Kross egyik kitűnő esszéjében. Én hozzátenném még: és polgárisodniuk kellene a szó legnemesebb és legkonkrétabb értelmében. A balti országok polgárságát, politikai és értelmiségi elitjét ugyanis fizikailag számolta fel a szovjet megszálló hatalom. Kitelepítette és megsemmisítette a középosztályt, mindenkit, aki nem tudott időben elmenekülni. Két hullámban közel százezer főt deportáltak Szibériába. Az értelmiség maradéka csónakokon és lélekvesztőkön Svédországba vagy a szárazföldön át Németországba menekült. Az írásos emlékeket a megszállók elégették, csak Észtországban harminc millió kötet könyvet küldtek máglyára vagy zúdába, köztük minden, a függetlenség idején kiadott tankönyvet. Az észt, a lett és a litván társadalomnak tehát a szó szoros értelmében a teljes mélypontról, a polgári lét alapfokáról kellett megújulnia.

Ha ma végigutazzuk ezt a nyolcszáz kilométeres utat, és belesünk az egyes kultúrák és társadalmak ablakán, derűs megnyugvással állapíthatjuk meg, hogy minden a kívánatos irányba halad. A városok kezdik levetni a szovjet kor mocskát, óriási az építkezési és ingatlanfelújítási kedv, az infrastruktúra gyökeres változáson ment át, a három országnak sikerült korszerűen működő államiséget kialakítania. Visszaépültek a két háború között sikeresen működő intézmények, például a kultúra-finanszírozási rendszer, amely működőképessé teszi a könyvkiadást, eltartja a színházakat, a hangversenytermeket és a múzeumokat, működteti a filmgyártást, megőrzi a tárgyi kultúra és a néphagyomány értékeit. És ami a legfontosabb: egy új nemzedék szállta meg a közhivatalokat és a versenyszférát, egy Európa-tudatos, idegen nyelveket jól beszélő és friss gondolkodású korosztály, amelytől nekünk, közép-európaiaknak is volna mit elsajátítanunk. A Baltikumból azonban szemmel láthatóan hiányzik az aktív és kreatív középnemzedék, melynek következtében az öregek és a fiatalok alkotják a társadalmat a hátán hordó hidat. Lennart Meri, az író és dokumentumfilmes, majd köztársasági elnök írta évtizedekkel ezelőtt:

„Észtországban még élnek a hetvenévesek és az ennél idősebbek, akik emlékeznek az acélra és a taplóra, a jogok és a kötelességek súrlódásából kipattanó szikrára, mely meggyújtotta a tüzet, világított és melegített. Ez az emlékezet, bár elhomályosult, ott bizsereg még apáink, nagyapáink kezében, még nem vált népköltészeté, mint Oroszországban.”

Meri szavait érdemes minden mai észtnak, lettnek és litvának megszívlelnie. Nem csupán a bennük rejlő bölcsesség miatt, hanem mert hitet és reményt nyújt a jövőre nézve is, hidat épít múlt és jövő között, és kijelöli a Baltikum előtt álló, őszinte derűlátásra okot adó utat.

Jávorszky Béla

■ **JEGYZETEK**

1. Molotov szovjet külügyminiszter (1890–1986) Kréve-Mickievičius litván miniszterelnökhöz intézett szavai.
2. Uku Masing (1909–1985) észt filozófus.

FEHÉR ÉJSZAKÁK A BOROSTYÁNÚTON

A szép szomorúság városa

■ Vilnius fénye, hatalmasra nyíló perspektívái mellett Kaunas az örök vesztes város. Nyoma sincs itt annak a bolondozó jókedvnek, amellyel minden április elsején a litván főváros, Vilnius külvárosának, Uzupisnak a lakói kikiáltják az autonómiát, s a Művészek Köztársaságát határoló utcákon a Szent Anna-templommal átellenben „határrendőrség” tart útlevel-ellenőrzést, a tréfát pedig annyira jónak találják a vilniusiak, hogy maga a litván külügyminiszter is a diplomáciai kapcsolatok felvételét javasolta az egynapos köztársaság előljáróinak.

Kaunas a szép szomorúság városa. Milyen is lehetne a hatszázötven éves története során tizennégyszer lerombolt Hanza-település? Amikor 1920-ban Vilniust Lengyelországhoz csatolták, akkor is csak „ideiglenes fővárosi” státust kapott. Mintegy fél évszázaddal fiatalabb Vilniusnál, első írásos említése 1361-ből való. A Neris és Nemunas folyók partján fekszik.

Ormóttan vashídon kelünk át a Nerisen. Innen kezdődik az óváros: a két folyó találkozásától. Parkolunk, fém pénzt váltunk, majd a parkolóautomatához lépünk. Nem olcsó a parkolójegy, ám ez a legkisebb gondunk! Hamar kiderül, hogy a parkolóautomatát nem lehet sem fém pénzzel, sem bankóval etetni, parkolókártyát kellene venni, és azt érvényesíteni. Az ötlet zseniálisnak tűnik, senki sem fogja elhasználni a kártyán lévő összes egységet, ezért a város nyer. Ám a város örök vesztes. Úgy döntünk, behúzzunk egy nagyüzlet ingyenes parkolójába, ahol a figyelmeztető tábla tanúsága szerint két órát állomásozhatunk anélkül, hogy elvontathatnák autónkat. Ennyi idő elég is a városnézéshez!

A Kaunas vár maradványai a Neris partján állnak. A 13. századi erődítmény Litvánia első kőépítménye. A 2 méter vastag és 13 méter magas falak sem tudták megállítani a teuton lovagokat, akik 1362-ben bevették a várost. A Német Lovagrend 3,5 méter vastag falat emelt, amelyet nem ellenséges hadsereg, hanem a Neris folyó rombolt le végérvényesen. A négy bástyából mára már csak egy áll, hármát felfalt s az északi falat is felmorzsolta a folyó.

A kastély közelében monumentális ferences templom. Amikor belépünk, láthatjuk, mekkora rombolást végzett a szovjet ateizmus, fél évszázad alatt rommá lett a szentély, és ronccsá lettek a lelkek.

„Észtországban még élnek a hetvenévesek és az ennél idősebbek, akik emlékeznek az acélra és a taplóra, a jogok és a kötelességek súrlódásából kipattanó szikrára, mely meggyújtotta a tüzet, világított és melegített. Ez az emlékezet, bár elhomályosult, ott bizsereg még apáink, nagyapáink kezében, még nem vált népköltészeté, mint Oroszországban.”

Meri szavait érdemes minden mai észtnak, lettnek és litvának megszívlelnie. Nem csupán a bennük rejlő bölcsesség miatt, hanem mert hitet és reményt nyújt a jövőre nézve is, hidat épít múlt és jövő között, és kijelöli a Baltikum előtt álló, őszinte derűlátásra okot adó utat.

Jávorszky Béla

■ **JEGYZETEK**

1. Molotov szovjet külügyminiszter (1890–1986) Kréve-Mickievičius litván miniszterelnökhöz intézett szavai.
2. Uku Masing (1909–1985) észt filozófus.

FEHÉR ÉJSZAKÁK A BOROSTYÁNÚTON

A szép szomorúság városa

■ Vilnius fénye, hatalmasra nyíló perspektívái mellett Kaunas az örök vesztes város. Nyoma sincs itt annak a bolondozó jókedvnek, amellyel minden április elsején a litván főváros, Vilnius külvárosának, Uzupisnak a lakói kikiáltják az autonómiát, s a Művészek Köztársaságát határoló utcákon a Szent Anna-templommal átellenben „határrendőrség” tart útlevel-ellenőrzést, a tréfát pedig annyira jónak találják a vilniusiak, hogy maga a litván külügyminiszter is a diplomáciai kapcsolatok felvételét javasolta az egynapos köztársaság előljáróinak.

Kaunas a szép szomorúság városa. Milyen is lehetne a hatszázötven éves története során tizennégyszer lerombolt Hanza-település? Amikor 1920-ban Vilniust Lengyelországhoz csatolták, akkor is csak „ideiglenes fővárosi” státust kapott. Mintegy fél évszázaddal fiatalabb Vilniusnál, első írásos említése 1361-ből való. A Neris és Nemunas folyók partján fekszik.

Ormóttan vashídon kelünk át a Nerisen. Innen kezdődik az óváros: a két folyó találkozásától. Parkolunk, fém pénzt váltunk, majd a parkolóautomatához lépünk. Nem olcsó a parkolójegy, ám ez a legkisebb gondunk! Hamar kiderül, hogy a parkolóautomatát nem lehet sem fém pénzzel, sem bankóval etetni, parkolókártyát kellene venni, és azt érvényesíteni. Az ötlet zseniálisnak tűnik, senki sem fogja elhasználni a kártyán lévő összes egységet, ezért a város nyer. Ám a város örök vesztes. Úgy döntünk, behúzzunk egy nagyüzlet ingyenes parkolójába, ahol a figyelmeztető tábla tanúsága szerint két órát állomásozhatunk anélkül, hogy elvontathatnák autónkat. Ennyi idő elég is a városnézéshez!

A Kaunas vár maradványai a Neris partján állnak. A 13. századi erődítmény Litvánia első kőépítménye. A 2 méter vastag és 13 méter magas falak sem tudták megállítani a teuton lovagokat, akik 1362-ben bevették a várost. A Német Lovagrend 3,5 méter vastag falat emelt, amelyet nem ellenséges hadsereg, hanem a Neris folyó rombolt le végérvényesen. A négy bástyából mára már csak egy áll, hármát felfalt s az északi falat is felmorzsolta a folyó.

A kastély közelében monumentális ferences templom. Amikor belépünk, láthatjuk, mekkora rombolást végzett a szovjet ateizmus, fél évszázad alatt rommá lett a szentély, és ronccsá lettek a lelkek.